

PAWEŁ NIECZUJA-OSTROWSKI ▶

Wystąpienia społeczne w Republice Armenii w latach 1991–2012

Armenia jest krajem, który ze względu na swe położenie w regionie Kaukazu Południowego, budzi w Europie znaczne zainteresowanie. Region ten postrzega się jako szczególnie ważny ze względu na jego znaczenie w kwestii szeroko rozumianego bezpieczeństwa, zwłaszcza w kontekście alternatywnej w stosunku do Rosji drogi tranzytu surowców energetycznych. Z tej perspektywy dużą wagę przykładają się do wszelkich zachodzących w regionie konfliktów, w tym wewnętrzpaństwowych, dążąc do utrzymywania i utrwalania w tym regionie stabilizacji. Elementem tej uwagi są zwłaszcza masowe wystąpienia społeczne, które mogą mieć istotne konsekwencje dla rozwoju procesu demokratyzacji oraz stabilności politycznej.

1. Okres konfliktu w Górskim Karabachu i dążenia do niepodległości

Od końca lat 80. XX w. zauważa się w Armenii, podobnie jak w innych krajach Kaukazu Południowego, liczne wystąpienia społeczne. Miały one w pierwszym okresie związek ze wzrostem nastrojów nacjonalistycznych i dążeń separatystycznych wśród narodów Związku Radzieckiego, uwolnionych niejako przez programy pierestrojki i głośności.

W 1987 r. w należącym do Azerbejdżańskiej SRR Okręgu Autonomicznym Górskiego Karabachu (OAGK) zaczął tworzyć się ormiański ruch społeczny popierający dążenia zjednoczeniowe tego regionu z Armenią, tzw. Ruch Karabachu (*Karabaghian szarżman*¹). W obu republikach organizowano strajki, wiece i manifestacje. Zaognienie konfliktu wywołane separatystycznymi decyzjami czynników oficjalnych OAGK oraz represjami i wystąpieniami antyormiańskimi w Azerbejdżanie wywołały gwałtowny odzew w Armenii². Na fali demonstracji i protestów podejmowanych w celu ochrony konstytucyjnych praw Ormian w Górskim Karabachu ukształtował się Armeński Komitet Ruchu Karabach (*Karabaghian szarżman Hajastani komite*), w skrócie nazywany Komitetem Karabach (*Karabaghian komite*). Przewodziła mu grupa intelektualistów, w tym Wazgen Manukian oraz Lewon Ter-Petrosjan. Formułowano w jego ciele dążenia demokratyzacji i suwerenności. 19 sierpnia 1988 r. powołano Ormiański Ruch Ogólnonarodowy (ORO) (*Hajoc Hamazgajin Szarżum*)³, będący polityczną reprezentacją Komitetu Karabach, na którego czele stanął Lewon Ter-Petrosjan. Pod koniec 1988 r. Komitet Karabach był już istotną siłą polityczną, posiadającą duże poparcie społeczne w Armeńskiej SRR. Był on postrzegany przez władze ZSRR jako zagrożenie dla istniejącego ładu politycznego, wobec czego podjęto różnorodne działania w celu jego osłabienia, m.in. w grudniu 1988 r. aresztowano i przewieziono do Moskwy 12 przywódców Komitetu (w tym L. Ter-Petrosjana). Wydarzenie to stało się wbrew oczekiwaniom katalizatorem większej aktywności społeczno-politycznej w Armenii. W maju 1989 r. pod wpływem nacisków opinii publicznej zostali jednak zwolnieni i w atmosferze tryumfu powrócili do kraju.

Masowe wystąpienia społeczne w Armenii były formą nacisku i artykulacji sprzeciwu i dążeń społecznych, wpierw wokół sprawy Górskiego Karabachu, a następnie reformy istniejącego systemu politycznego, a wreszcie do suwerenności. Podejmowane przez rządzące elity komunistyczne próby ich likwidacji dodatkowo zradykaływały nastroje i spotęgowały dążenia

¹ Także *Arcachian szarżman*. Arcach to ormiańska nazwa Karabachu.

² Por. P. Nieczuja-Ostrowski, *Swoistość geopolityczna Armenii*, „Cywilizacja i Polityka” 2011, nr 9, s. 287–288.

³ W literaturze występujący też jako Ormiański Ruch Narodowy (ang. Armenian National Movement).

niepodległościowe. Istotny wpływ na te nastroje wywierał rozwój konfliktu w Azerbejdżanie⁴. Czynniki te oddziaływały na konsolidację społeczną oraz pogłębienie się krytycznych ocen dotychczasowych elit władzy przez społeczeństwo. Równocześnie ujawniło się dążenie do transformacji ustrojowej, a tym samym transferu władzy do nowych uczestników i odsunięcia dotychczasowych elit politycznych.

W wyborach 20 maja i 3 czerwca 1990 r. do 260 osobowej Rady Najwyższej Armeńskiej SRR startowało 1511 kandydatów. Zakończyły się klęską rządzącej Komunistycznej Partii Armenii. Zwycięstwo odnieśli kandydaci popierani przez ORO, tj. 90% wybranych posłów⁵. Jednak znajdowali się oni w różnych ugrupowaniach, w tym aż 73% kandydatów ORO było członkami KPA. Jako ugrupowanie polityczne ORO uzyskało 193 mandaty, zdobywając około 35% głosów, zaś komuniści 129 mandatów⁶. Lewon Ter-Petrosjan w sierpniu został wybrany przewodniczącym Rady Najwyższej, we wrześniu zaś Wazgen Manukian, prezes zarządu ORO (i członek Komitetu Karabach), objął stanowisko premiera rządu.

Wybory parlamentarne 1990 r. stanowią istotną cezurę w politycznym obrazie Armenii. Wraz z transferem władzy w ręce prodemokratycznej i dążącej do suwerenności opozycji rozpoczęła się budowa nowego ładu ustrojowego⁷.

⁴ W Baku w styczniu 1990 r. doszło do antyormiańskich pogromów. Ściągnięte w celu powstrzymania ich oddziały specjalne gen. Aleksandra Lebidia dokonały pacyfikacji ludności azerskiej, którą określa się jako „wydarzenia styczniowe”. Szacuje się, że podczas interwencji zginęło ok. 100 osób. Zradyzalizowała nastroje w Azerbejdżanie i zaostrzyła konflikty narodowościowe.

⁵ A. Czajkowski, *Republika Armenii*, [w:] *Ustroje polityczne krajów Wspólnoty Niepodległych Państw*, red. W. Baluk i A. Czajkowski, Wrocław 2007, s. 175.

⁶ N. Dudwick, *Postcommunist Armenia: images and realities*, [w:] *Conflict, Cleavage, and Change in Central Asia and the Caucasus*, red. K. Dawish, B. Parrott, Cambridge 1997, s. 80–81; E. Herzig, *History*, [w:] *Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States 1999*, London 1998, s. 135.

⁷ 23 sierpnia 1990 r. Rada Najwyższa przyjmując *Deklarację niepodległości Armenii* oficjalnie ogłosiła suwerenność i utworzenie Republiki Armenii. W kwietniu 1991 r. znacjonalizowano majątek partii komunistycznej. 21 września 1991 r. społeczeństwo opowiedziało się w referendum za niepodległością i oddzieleniem od ZSRR, a 25 września 1991 r. Rada Najwyższa przyjęła ustawę *O fundamentach niepodległej państwowości*.

2. Okres Ter-Petrosjana (1991–1998)

2.1. Kształtowanie się podziałów w nowych elitach władzy

W rzeczywistości transferu władzy w ręce opozycji zarysowały się wewnętrzne podziały. Wewnętrzny konflikt ujawnił się jeszcze w 1990 r. 29 sierpnia 1990 r. Rada Najwyższa wprowadziła stan wyjątkowy na całym terytorium Armenii w odpowiedzi na atak członków paramilitarnej Ormiańskiej Armii Narodowej (OAN) na siedzibę ORO oraz zamordowanie deputowanego Wiktora Ajwazjana i członka ORO Gehawnika Manukiana. Równocześnie ogłoszono zakaz działalności OAN dążąc tym samym do likwidacji jednostek paramilitarnych i wzmocnienia tworzonych narodowych sił zbrojnych⁸. W uroczystościach pogrzebowych ofiar wzięło udział tysiące osób, które przeszły ulicami Erywanii⁹.

Do końca 1990 r. w ramach parlamentu doszło do rozdrobnienia na liczne frakcje oraz grupy deputowanych. Zarówno członkowie KPA, jak i ORO podzielili się na różne frakcje¹⁰. ORO jednak udało się w tym okre-

⁸ OAN powstała początku 1990 r. w celu ochrony Ormian w Górskim Karabachu i dowodzona była przez Razmika Wasiliana. Faktycznie składała się wielu grup zbrojnych, których część dokonywała napaści na patrole policji i wojska oraz stacje benzynowe.

⁹ B. Brumley, *State of Emergency Declared in Armenia*, „Associated Press”, z dn. 29.08.1990, www.apnewsarchive.com/1990/State-of-Emergency-Declared-in-Armenia/id-764e7562c53eabf5fb6d43a0a08f7a8a, 11.08.2012; *Thousands Attend Funeral; Banned Military Group Continues to Surrender*, „Associated Press”, 31.08.1990, www.apnewsarchive.com/1990/Thousands-Attend-Funeral-Banned-Military-Group-Continues-to-Surrender/id-459723f9f848f72d1996955fd1acbe5c, 11.08.2012; K. Fedorowicz, *Rola siły i przemocy w kształtowaniu systemu politycznego Armenii*, [w:] *Kaukaz: mechanizmy legitymizacji i funkcjonowania elit politycznych*, red. T. Bodio, t. 6, Warszawa 2012, s. 51.

¹⁰ W okresie kończącym kadencję największą frakcją w Radzie stanowił „ORO”, która zrzeszała 56 deputowanych, generalnie bezpartyjnych, ale i kilku członków ORO. Drugą z kolei frakcją była „KPA” licząca 25 deputowanych, przede wszystkim członków KPA. Najliczniejszą grupą deputowanych w Radzie stała się „Republika”, zrzeszająca 36 osób, członków KPA i Hynczaka. Inne grupy skupiały odpowiednio: Ormiańskie Zjednoczenie Rewolucyjne (Dasznak) 15 deputowanych, „Arcach” (tj. Karabach) 12 deputowanych, Narodowi Demokraci 11 deputowanych, „Narodowy Rozwój” 10, Liberalni Demokraci 10. Poza tymi grupami znalazło się 68 deputowanych, m.in. też członków ORO, Ramgawara, RPA i Hynczaka. *Members of the Supreme Council of the Republic of Armenia first convocation*, National Assembly of the Republic of Armenia, www.parliament.am/de-

się utrwalić swoje przywództwo w kraju w wyniku zwycięskich wyborów prezydenckich 16 października 1991 r. przez ich kandydata Lewona Ter-Petrosjana. Zwyciężył on zdobywając 83,4 % głosów¹¹.

Najwyraźniejsze różnice zaznaczyły się pomiędzy obozem prezydenckim a ugrupowaniami nacjonalistycznymi na płaszczyźnie polityki wobec kwestii Górskiego Karabachu, konstytucji oraz polityki personalnej. Lewon Ter-Petrosjan opowiedział się przeciw zjednoczeniu Armenii z Górskim Karabachem, jak i dyplomatycznemu uznaniu Republiki Górskiego Karabachu¹². To stanowisko było przyczyną rozłamu wewnątrz ORO oraz opowiedzenia się przeciw polityce Ter-Petrosjana największej diasporalnej partii politycznej, Ormiańskiego Zjednoczenia Rewolucyjnego (*Haj Heghapochakan Dasznakcutjun*), tzw. Dasznak¹³. W 1991 r. doszło do dymisji premiera Wazgena Manukiana, który podjął się budowy opozycyjnego ugrupowania. W 1992 r. dawni współpracownicy Ter-Petrosjana – Dawid Wardanian, Wazgen Manukian i Arszaak Sadojan założyli opozycyjny Związek Narodowo-Demokratyczny (ZND) (*Azgajin Žoghowyrdawarakan Mjutjun*).

Widoczne różnice zarysowały się następnie w trakcie tworzenia konstytucji, nad którą prace rozpoczęto jeszcze w 1990 r. powołując Komisję Konstytucyjną Parlamentu. W październiku 1992 r. prezydent i deputowani ORO przedstawili projekt konstytucji, który spotkał się z krytyką części ugrupowań politycznych. Pomimo zgłoszenia w styczniu 1994 r. alternatywnego projektu przez kluby opozycyjne, proces tworzenia konstytucji pozostawał zdominowany przez stronę prezydencką. Jej projekt został zatwierdzony przez parlament dopiero w maju 1995 r.¹⁴

puties.php?lang=eng&sel=factions&show_session=100, 11.08.2012; *History of Armenian Parliaments*, National Assembly of the Republic of Armenia, www.parliament.am/parliament.php?id=parliament&lang=eng, 11.08.2012.

¹¹ Levon Ter-Petrosian – biografia, Levon Ter-Petrosian for President, www.levon-president.am/?catID=11, 12.08.2010.

¹² K. Fedorowicz, op.cit., s. 50–51.

¹³ Ormiańskie Zjednoczenie Rewolucyjne (popularnie nazywani Dasznakami) założony w 1890 r., po okresie władzy radzieckiej, kiedy to jego działalność była zakazana, w 1991 r. został ponownie zalegalizowany. We wrześniu 1992 r. Dasznacy zostali rozwiązani, ale już w 1992 r. ponownie dopuszczeni do sceny politycznej. S.R. Lansell, *The Armenian Parliamentary Elections*, „Elections Today. News from the International Foundation for Election Systems”, październik 1995, vol. 5, nr 3, published by the IFES, s. 24.

¹⁴ *Armenia A Country Study*, Federal Research Division, Whitefish 2004, s. 136–137; G. Robbers (red.), *Encyclopedia of World Constitutions*, New York 2007, s. 43.

Podjęto się też krytyki polityki zagranicznej, zwłaszcza relacji z Turcją i Rosją, jak też liberalnej polityki gospodarczej¹⁵.

W okresie lat 1990–1994 w rzeczywistości faktycznej wojny z Azerbejdżanem o Górski Karabach, politycznych i ekonomicznych sankcji ze strony Turcji (od 1992 r.), w tym zamknięcie granicy, życie polityczne było zdominowane przez kwestie zewnętrznego zagrożenia państwa. Sytuacja ta zmieniła się po podpisaniu układu pokojowego prezydentów Armenii i Azerbejdżanu, Lewona Ter-Petrosjana i Gajdara Alijewa 30 sierpnia 1994 r.

2.2. Wystąpienia 1994 r.

W 1994 r. pogłębił się konflikt pomiędzy stroną prezydencką a narodową opozycją. Obie strony polityczne podjęły się konsolidacji swoich sił przed przyszłorocznymi wyborami parlamentarnymi.

W lipcu 1994 r. w centrum Erywania opozycja zorganizowała demonstracje, w których uczestniczyło ok. 50 tys. osób, domagających się ustąpienia rządu i prezydenta. Istotnym organizatorem wystąpień była partia Dasznak. Wskazywano, że w kraju funkcjonuje kontrolujący politykę i gospodarkę dyktatorski triumwirat, tj. prezydent Lewon Ter-Petrosjan, minister spraw wewnętrznych Wano Siradeghian (ur. 1946 r.) oraz przewodniczący parlamentu Babken Ararkcjan (ur. 1944 r.). Zarzucano im przede wszystkim łamanie prawa i zmierzanie do dyktatury. Oskarżano też o morderstwa polityczne, które od 1991 r. wstrząsały opinią publiczną. W okresie tym zabito m.in. 5 deputowanych i mera Erywania Ambarcum Galstiana¹⁶.

W styczniu 1995 r. prezydent Lewon Ter-Petrosjan pod zarzutem nielegalnej działalności i powiązań z organizacjami terrorystycznymi zakazał na okres 6 miesięcy działalności Dasznaka. Zakaz ten kończył się tydzień po lipcowych wyborach.

Pomimo trudnej sytuacji wewnętrznej kontynuowano proces transformacji ustrojowej państwa. Ważnym krokiem na drodze demokratyzacji było przyjęcie nowej konstytucji. Odbyło się ono 5 lipca 1995 r. w drodze

¹⁵ K. Fedorowicz, op.cit., s. 52.

¹⁶ Por. G. Górny, *Nie o taką Armenię walczyliśmy*, „Rzeczpospolita”, 9.01.1995, s. 24; *Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States 1999*, London 1998, s. 133.

referendum. Uczestniczyło w nim 55,6% uprawnionych, z czego 68% opowiedziało się za przyjęciem nowej konstytucji¹⁷.

Wraz z referendum obyły się także pierwsze od uzyskania niepodległości wielopartyjne wybory do parlamentu. Przeprowadzono je według ordynacji wyborczej zmienionej w styczniu 1995 r. Między innymi zmniejszała ona liczbę deputowanych do 190, w tym 150 wybieranych według formuły większościowej oraz 40 według proporcjonalnej. 29 lipca odbyła się druga tura głosowania w 23 okręgach, gdzie wymagana większość nie została osiągnięta. Frekwencja 5 lipca wyniosła 55,6%. Zwycięstwo odniósł proprezydencki blok Republika, który tworzyło 6 partii, m.in. ORO. Użył on 119 mandatów (20 w proporcjonalnych i 99 w większościowych)¹⁸.

Wielu międzynarodowych obserwatorów OBWE oraz Rady Europy poddała w wątpliwość uczciwość wyborów, przede wszystkim wskazując arbitralność interpretacji prawa wyborczego przez Centralną Komisję Wyborczą, wadliwe rejestry kandydatów opozycyjnych partii, a zwłaszcza pozbawienie możliwości wzięcia udziału w wyborach ważnej partii opozycyjnej.

2.3. Wystąpienia 1996 r.

Od 1995 r. nasiliły się opinie krytyczne wobec rządów Ter-Petrosjana zarówno ze strony krajowej opozycji, jak i społeczności międzynarodowej, które zarzucały mu dążenia do władzy autorytarnej. Zaniepokojenie naruszeniami praw człowieka i swobód obywatelskich wyrażały międzynarodowe organizacje praw człowieka, jak i Departament Stanu USA.

¹⁷ „Elections Today. News from the International Foundation for Election Systems”, październik 1995, vol. 5, nr 3, published by the International Foundation for Election Systems, s. 28.

¹⁸ Drugą liczbę mandatów, tj. 8, uzyskała Szamiram (Partia Kobiet). Ponadto 7 mandatów zdobyła KPA, 5 Związek Narodowo-Demokratyczny, 3 Zjednoczenie na rzecz Narodowego Samostanowienia (ZNS) (*Azgajin Inknoroszum Miaworum*) oraz po 1 mandacie w wyborach większościowych uzyskały trzy inne partie, m.in.: Partia Liberalno-Demokratyczna Armenii (PLDA) (*Hajastani Ramkavar Azatakan Kusakcutjun*). Aż 45 mandatów zdobyli kandydaci niezależni. P. Nieczuja-Ostrowski, *Demokratyzacja w Armenii w kontekście wyborów parlamentarnych i prezydenckich*, „Studia Gdańskie. Wzize i rzeczywistość”, t. VIII, s. 100.

22 sierpień 1996 r. odbyły się drugie wybory na prezydenta Republiki Armenii. Startowało czterech kandydatów: Lewon Ter-Petrosjan, Ważgen Manukian, Sergej Badalian i Aszot Manuczarian. Faktycznie jednak głównymi konkurentami byli dotychczasowy prezydent Ter-Petrosjan oraz były premier W. Manukian, będący kandydatem opozycji. L. Ter-Petrosjan uzyskał 51,34% głosów, wygrywając w pierwszej turze, W. Manukian zaś 40,97%¹⁹.

Przebieg wyborów, podobnie jak poprzednio parlamentarnych, wzbudził kontrowersje zarówno opozycji, jak i obserwatorów OBWE. Zauważono m.in. znaczne rozbieżności (ok. 22 tys.) między liczbą wyborców, którzy podpisali i otrzymali karty wyborcze a liczbą kart policzonych w urnach i zarejestrowanych w oficjalnych protokołach. Wskazywano też m.in. na obecność w lokalach wyborczych osób niepowołanych, wywieranie presji na żołnierzy pełniących służbę by głosowali na konkretnego kandydata, „partyzancki” charakter lokali wyborczych²⁰. Według opozycji Lewon Ter-Petrosjan wygrał wyłącznie dzięki licznym „nieprawidłowościom” wyborczym. W konsekwencji wielotysięczne demonstracje przeciwników prezydenta przez kilkanaście dni paraliżowały Erywań. Pod parlamentem doszło do starć pomiędzy demonstrantami, a siłami porządkowymi, wyprowadzonymi na ulice na rozkaz Ter-Petrosjana. Zamieszki objęły też gmach parlamentu, gdzie wdarła się grupa demonstrantów. Informowano o 59 osobach rannych²¹. Wskazuje się, że przyczyną tak znacznej mobilizacji społecznej było niezadowolenie z wysokiego poziomu ubóstwa i złych warunków bytowych²².

W okresie tym ujawniły się przemiany w układzie sił na armeńskiej scenie politycznej. Zwycięska wojna sił Republiki Górskiego Karabachu (RGK) (utrzymanie suwerenności oraz zajęcie sporych części Azerbejdżanu, a przede wszystkim korytarza z Armenią) przyniosła gwałtowny wzrost znaczenia karabaskich elit politycznych w Armenii. W marcu 1997 r. prezydent Lewon Ter-Petrosjan po usunięciu ze stanowiska premie-

¹⁹ P. Nieczuja-Ostrowski, *Demokratyzacja w Armenii...*, s. 101.

²⁰ Final report on the presidential election in Armenia, 22.09.1996, Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR), 1996, s. 1–14

²¹ M. Tryc-Ostrowska, *Parlament bez opozycji*, „Rzeczpospolita”, 28.09.1996, s. 28.

²² K. Fedorowicz, op.cit., s. 53.

ra Armena Darbiniana desygnował na nie Roberta Koczariana, prezydenta RGK, bohatera zwycięskiej wojny karabaskiej²³. Jednakże już w drugiej połowie 1997 r. ujawnił się konflikt na tle problemu karabaskiego pomiędzy prezydentem a jego administracją.

Wobec utraty poparcia premiera i ministrów najważniejszych resortów, tj. ministra obrony Wazgena Sargsjana oraz ministra spraw wewnętrznych i bezpieczeństwa narodowego Serża Sargsjana (wywodzącego się z Karabachu), jak też znacznej części deputowanych, Lewon Ter-Petrosjan w lutym 1998 r. podał się do dymisji.

Przedterminowe wybory zaplanowano w krótkim odstępie czasu, na 16 marca 1998 r. Głównymi konkurentami do fotela prezydenckiego byli premier Robert Koczarian (jako kandydat niezależny) oraz Karen Demirczian (kandydat Inicjatywy Obywatelskiej)²⁴. Wybory nie przyniosły rozstrzygnięcia w pierwszej turze. Koczarian uzyskał 38,5% głosów, Demirczian 30,46%, Wazgen Manukian (kandydat ZND) 12,16%, Sergej Badalian (kandydat KPA) 10,93 %, zaś pozostali kandydaci łącznie otrzymali niewiele ponad 7% głosów²⁵. 30 marca odbyła się druga tura wyborów pomiędzy dwoma kandydatami, którzy uzyskali najwyższe poparcie. Frekwencja wzrosła z 63,48% do 68,14%. Zdecydowanie wygrał Koczarian uzyskując 58,91% głosów, Demirczian uzyskał 40,12%²⁶.

²³ Robert Koczarian (ur. 1954 r.) był w latach 1991–1992 członkiem Rady Najwyższej RGK, w latach 1992–1994 przewodniczącym Komitetu Obrony Państwa i premierem RGK, a w latach 1994–1997 Prezydentem RGK. Po objęciu fotela premiera jego miejsce na stanowisku Prezydenta RGK zajął Arkadi Ghukasjan, wcześniej minister spraw zagranicznych RGK. Robert Kocharyan – biogram, The Government of the Republic of Armenia – strona oficjalna, www.gov.am/en/prime-ministers/info/99/, 17.08.2010.

²⁴ Karen Demirczian (1932–1999), w latach 70. i 80. XX w. komunistyczny I sekretarz Armeńskiej SRR, założyciel w 1988 r. i lider Ludowej Partii Armenii.

²⁵ O fotel prezydenta ubiegało się 12 kandydatów: Sergej Badalian, Aszot Blejan, Artaszeg Geghamian, Karen Demirczian, Hrant Chaczatrian, Wigen Chaczatrian, Parujr Hajrikian, Wazgen Manukian, Juri Mykyrtczian, Dawid Szahnazarian, Aram Sargsjan i Robert Koczarian. P. Nieczuja-Ostrowski, *Demokracja Armenii...*, s. 102.

²⁶ Ibidem, s. 102.

3. Dekada Koczariana (1998–2008)

3.1. Okres umacniania władzy

Robert Koczarian podjął szereg zmian, zarówno w polityce zewnętrznej, jak i wewnętrznej²⁷. 30 maja 1999 r. odbyły się kolejne wybory parlamentarne. Uczestniczyło w nich piętnaście partii i sześć sojuszy wyborczych partii. Zwycięstwo odniósł antyprezydencki blok „Jedność” („*Miasnutjun*”) powstały z połączenia Republikańskiej Partii Armenii (RPA) (*Hajastani Hanrapetakan Kusakcutjun*) oraz Ludowej Partii Armenii (LPA) (*Hajastani Żoghowyrdakan Kusakcutjun*). Zdobył on 62 mandaty, zaś pozostałe ugrupowania uzyskały znacznie mniej mandatów²⁸.

W wyniku wyborów większość w parlamencie uzyskały ugrupowania antyprezydenckie. 10 czerwca 1999 r. na pierwszym posiedzeniu Zgromadzenia Narodowego drugiej kadencji przewodniczącym parlamentu został wybrany Karen Demirczian, przeciwnik polityczny urzędującego prezydenta, lider LPA. 11 czerwca premierem został inny przywódca antyprezydenckiej opozycji, Wazgen Sargsjan, lider RPA.

27 października 1999 r. opinią publiczną wstrząsnął atak terrorystyczny dokonany w armeńskim parlamencie. Pięciu zamachowców po wtargnięciu do gmachu zabiło z broni automatycznej 8 osób. Zginęli najważniejsi przedstawiciele opozycji przeciw Robertowi Koczarianowi – premier Wazgen Sargsjan oraz przewodniczący parlamentu Karen Demirczian, jak

²⁷ Dnia 10 kwietnia 1998 r. nowym premierem został ponownie Armen Darbinian. W kwietniu też doszło do spotkania prezydentów Koczariana i Alijewa w Moskwie, gdzie uzgodniono wznowienie negocjacji w sprawie Górskiego Karabachu. Zapoczątkowało one regularne spotkania prezydentów Armenii i Azerbejdżanu w kolejnych latach. 24 listopada 1998 r. władze Armenii podpisały protokół zobowiązujący je do opracowywania nowej ordynacji wyborczej zgodnie ze wskazówkami OBWE. W maju aresztowano Wano Siradeghiana, byłego ministra spraw wewnętrznych i przewodniczącego ORO (partii stanowiącej zaplecze Lewona Ter-Petrosjana), podejrzanego o udział w szeregu morderstw politycznych z poprzednich lat. Po rozpoczętym w 2000 r. procesie udało mu się zbiec z kraju.

²⁸ Drugie w kolejności ugrupowanie, KPA, zdobyło zaledwie 10 mandatów. Dasznak otrzymało 8 mandatów, Sojusz „Prawo i Jedność” („*Drawunk jew Miabutjun*”) 7, „Państwo Prawa” (*Orinac Jerkir*) 6, ZND 6. P. Nieczuja-Ostrowski, *Demokratyzacja w Armenii...*, s. 102.

też 5 innych deputowanych, w tym trzech z LPA, jeden z RPA oraz jeden niezależny. Niektóre ośrodki informacyjne wskazywały na powiązania pomiędzy urzędującym prezydentem a terrorystami²⁹.

Zauważa się, iż wcześniejsze odsunięcie Ter-Petrosjana, a następnie osłabienie opozycji antyprezydenckiej w wyniku zamachu pozwoliły Koczarianowi na przejście z czasem pełni władzy. 2 listopada 1999 r. na nadzwyczajnym posiedzeniu parlamentarnym przewodniczącym Zgromadzenia Narodowego wybrano Armena Chaczatriana (ur. 1957 r.). 3 listopada premierem został Aram Sargsjan (ur. 1961 r.), młodszy brat zabitego premiera Wazgena Sargsjana (RPA). W maju 2000 r. jednak Koczarian usunął go ze stanowiska i powołał proprezydencki rząd z Andranikiem Margarianem (1951–2007) (RPA). W połowie roku prezydent wykorzystał podziały pomiędzy RPA a LPA, stanowiącymi większość antyprezydenckiego bloku „Jedność” i przekształcił go w partię prezydencką. Poparł jego politykę także Dasznak. Równocześnie odsunął od władzy weteranów wojny karabaskiej, którzy do tej pory stanowili jego zaplecze polityczne³⁰.

3.2. Wystąpienia Stowarzyszenia XXI Wieku w 2000 r.

Latem 2000 r. w różnych miejscowościach Armenii doszło do demonstracji społecznych wywołanych krytyką rzeczywistości gospodarczej Armenii przez ministra ds. urbanistyki Leonida Akopjana. Ich kulminacją był wielotysięczny wiec w stolicy kraju 30 października 2000 r., którego liczebność niektóre ośrodki szacowały na ponad 10 tys. uczestników³¹. Organizatorem wystąpień było Stowarzyszenie XXI Wieku, będące koalicją małych, pozaparlamentarnych partii politycznych. Jako ich lider ujawnił się Arkadi Wartanian, przedsiębiorca, który stosunkowo niedawno rozpoczął działalność polityczną. Podczas wystąpień domagano się dymisji prezydenta Roberta Koczariana, zwłaszcza ze względu na rządowe niepowodzenia na-

²⁹ Por. W. Laskowski, *Krew i ropa*, „Wprost” 7.11.1999, nr 884, s. 89; *Zabili, żeby było lepiej*, „Rzeczpospolita”, 10.29.1999, s. 6.

³⁰ Por. Raport 2001 CZĘŚĆ VI – KAUKAZ POŁUDNIOWY (ZAKAUKAZIE), Ośrodek Studiów Wschodnich, www.osw.waw.pl, 6.09.2001.

³¹ *Armenian opposition rally demands president's resignation*, „Hurriyet Daily News”, 31.10.2000, www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=armenian-opposition-rally-demands-presidents-resignation-2000-10-31, 10.08.2012.

prawy gospodarki i rozwiązywania problemów społecznych³². Wysoka frekwencja wynikała ze znacznego rozczarowania polityką nowego prezydenta, wobec braku wymiernych efektów w sferze gospodarki, utrzymującej się złej sytuacji bytowej ogółu ludności oraz wysokiej korupcji. Choć protesty faktycznie nie miały żadnego widocznego wpływu na bieżącą politykę, władze zdecydowały się na aresztowanie Wartaniana w kilka godzin po zakończeniu protestów, jako rosyjskiego obywatela, zarzucając mu następnie dokonanie przestępstwa oraz nawoływanie do zbrojnego obalenia prezydenta³³.

3.3. Wystąpienia powyborcze 2003 r.

W 2003 r. przypadły w Armenii zarówno wybory prezydenckie, jak i parlamentarne. Szczególnie silne napięcia społeczne ujawniły się podczas elekcji prezydenckiej. Opozycja, której głównym kandydatem był Stepan Demirczian – syn zabitego w 1999 r. Karena Demircziana, liczyła dzięki jego osobie na przejęcie władzy. Po pierwszej turze 19 lutego stanął on do konkurencji z urzędującym prezydentem R. Koczarianem. Zarówno opozycja, jak i siły proprezydenckie zorganizowały przed kolejną turą wiece poparcia w stolicy. W drugiej turze 5 marca wygrał Koczarian, którego poparło ok. 67,5%, a jego rywała ok. 32,5% wyborców³⁴. Opozycja oskarżyła władze o fałszerstwo wyników. Następnego dnia w Erywanii zorganizowała wielotysięczne demonstracje popierające Demircziana i negujące wynik oraz uczciwość wyborów, trwające kilkanaście dni. Odbłyły się jednakże bez zamieszek. Również OBWE podważyła rzetelność wyborów i wskazywała, iż istotnie odbiegały od międzynarodowych standardów demokratycznych wyborów. Trybunał Konstytucyjny utrzymał w mocy wyniki wyborów, ale zaproponował, aby w kolejnym roku zorganizować referendum w celu pełnej legitymizacji rządów R. Koczariana. Prezydent jednak odrzucił tę propozycję.

³² *Armenian rally demands President's resignation*, „BBC News”, 30.10.2000, news.bbc.co.uk/2/hi/europe/998888.stm, 10.02.2012.

³³ *Caucasus Report: November 9, 2000*, „Radio Free Europe/Radio Liberty”, www.rferl.org/content/article/1341967.html, 11.08.2012.

³⁴ P. Nieczuja-Ostrowski, *Demokratyzacja w Armenii...*, s. 104.

25 maja 2003 r. odbyły się kolejne w Armenii wybory parlamentarne, w których zdecydowane zwycięstwo odniosły partie popierające Roberta Koczariana. Proprezydencka RPA Andranika Margariana zdobyła najwięcej mandatów, tj. 33; na drugim miejscu znalazło się „Państwo Prawa” uzyskując 19 mandatów. Trzecią pozycję uzyskał opozycyjny Sojusz Sprawiedliwości (*Ardarutjan Daszink*) Stepana Demircziana, zdobywając w wyborach proporcjonalnych 14 mandatów³⁵.

Warto zauważyć, iż przeprowadzone równocześnie z wyborami referendum dotyczące kolejnych zmian w konstytucji zakończyło się niepowodzeniem. Ich dokonanie było warunkiem przyjęcia Armenii w styczniu 2001 r. do Rady Europy, która krytykowała nieproporcjonalne rozszerzenie uprawnień prezydenta dokonane we wcześniejszych latach³⁶. Przygotowany przez Roberta Koczariana pakiet zmian nie uzyskał jednak wystarczającego poparcia społecznego. Frekwencja wyniosła 51,96%. Różnica głosów „za” (559 687) w stosunku do przeciwnych (552 257) wyniosła 7430, tj. 0,66%³⁷. Zobowiązano się następnie do przeprowadzenia w przyszłości kolejnego referendum.

3.4. Wystąpienia w 2004 r.

Pod koniec marca 2004 r. rozpoczęły się opozycyjne demonstracje, początkowo w Giumri, następnie w Erywaniu. Ich organizatorem były wspólnie

³⁵ Kolejne partie uzyskały mandatów: 11 Dasznak, 9 Partia „Jedność Narodowa” („*Azgajin Miabanutjun*” *Kusakcutjun*) Artaszesa Geghamiana, 6 Zjednoczona Partia Pracy (ZPP) (*Miaworac Aszchatankajin Kusakcutiun*). Kandydaci partyjni zdobyli jeszcze 2 mandaty (jeden przedstawiciel Partii Republiki należącej do Sojuszu Sprawiedliwości oraz jeden Ogólnoormiańskiej Partii Robotniczej należącej do Dasznaka), a niepartyjni łącznie 37, co oznacza, iż na 56 okręgów w aż 37 wygrali kandydaci oficjalnie niezależni. „Elections Today. News from the International Foundation for Election Systems”, wrzesień 1999, vol. 8, nr 3, published by the IFES, s. 24; Central Electoral Commission of the Republic of Armenia, www.elections.am/, 11.05.2010; *History of Armenian Parliaments...*

³⁶ A. Zakarian, R. Khachatryan, *Armenian Referendum ‘Slated For This Summer’*, Human Rights in Armenia, 25.04.2005, www.hra.am/en/events/2005/04/26/armenian_referendum_8216slated_for_this_summer8217, 12.08.2010.

³⁷ Zauważa się, iż znacząca była liczba głosów nieważnych, tj. 98 tys. Central Electoral Commission...

Sojusz Sprawiedliwości oraz Partia „Jedność Narodowa”. Domagano się ustąpienia prezydenta, który nie przeprowadził referendum legitymizującego jego władzę zgodnie z zaleceniem Trybunału Konstytucyjnego. W odpowiedzi, ormiański rząd rozpoczął zakrojone na szeroką skalę działania przeciw opozycji. Prokuratura uznała wystąpienia za nielegalne i podjęto się licznych aresztowań jej uczestników i członków opozycji, użycia przemocy wobec demonstrantów, nachodzenia siedzib partii politycznych, represjonowania dziennikarzy, ograniczenia swobody podróżowania po kraju³⁸. Celem było zniechęcenie ludzi do udziału w demonstracjach. Kryzys polityczny pogłębił bojkot uczestnictwa w pracach parlamentu partii opozycyjnych.

W protestach w kwietniu w Erywaniu uczestniczyło, według różnych danych, od kilku tysięcy do kilkudziesięciu tysięcy osób³⁹. Organizowano je na Placu Wolności w centrum stolicy. 12 kwietnia 2004 r. protestujący kierujący się pod siedzibę prezydenta zostali zatrzymani na Alei Marszałka Baghramiana przez kordon służby bezpieczeństwa. Domagano się spotkania z prezydentem i innymi przedstawicielami władz. Nie mogąc kontynuować marszu rozbili na noc obóz. Nad ranem 13 kwietnia policja wezwała do opuszczenia ulicy, następnie z dużą brutalnością przystąpiła do rozproszenia zebranych, używając armatek wodnych, pałek oraz granatów ogłuszających, które spowodowały urazy u licznych uczestników wystąpień. Doszło też do pobic dziennikarzy i konfiskaty kamer⁴⁰. Uwagę na konflikt zwróciło Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy, które 14 czerwca wysłało misję obserwacyjną do Armenii.

W 2005 r. uwaga opinii publicznej skupiła się na kwestii zmian w konstytucji. 27 listopada odbyło się ponowne referendum w sprawie projektu poprawek do konstytucji przyjętych przez Zgromadzenie Narodowe wynikających z zaleceń Rady Europy⁴¹.

³⁸ *Cycle Of Repression: Human Rights Violations In Armenia*, „Human Rights Watch Briefing Paper”, 4.05.2004, s. 2–7.

³⁹ *Армянская оппозиция требует отставки президента*, РИА „НОВОСТИ” 10.04.2004 r., rian.ru, 21.10.2010.

⁴⁰ *Cycle Of Repression: Human Rights Violations In Armenia...*, s. 7–10.

⁴¹ Referendum regulowało obok konstytucji także ustawę o referendum i ordynację wyborczą. Nowe zapisy m.in. wydłużyły kadencję Zgromadzenia Narodowego do 5 lat. Określały też, iż akty prawne poddane pod referendum uznaje się za zatwierdzone jeśli

Frekwencja wyniosła 56,3%. Zmiany poparło aż 93 % głosujących, przeciwnych było niecałe 7%⁴².

Ponownie znaczący wzrost napięcia pomiędzy opozycją polityczną a siłami prezydenckimi ujawnił się w 2007 r. w związku z wyborami parlamentarnymi. Niedługo przed nimi doszło do niespodziewanej zmiany na fotelu szefa rządu. 25 marca zmarł na zawał serca premier Andranik Margarian. 4 kwietnia funkcję tę objął Serż Sargsjan⁴³.

W wyborach 12 maja 2007 r. zwyciężyły partie proprezydenckie. Najwięcej deputowanych, aż 63, wprowadziła do parlamentu Republikańska Partia Armenii⁴⁴. Dnia 7 czerwca 2007 r. na stanowisko premiera ponownie został powołany Serż Sargsjan. Obserwatorzy zagraniczni wskazywali generalnie na poprawę jakości wyborów w porównaniu z wcześniejszymi, niemniej jednak odnotowano pewne nieprawidłowości⁴⁵. Dały one podstawę do zakwestionowania wyników wyborów przez opozycję, jednakże Trybunał Konstytucyjny podtrzymał je pomimo uznania szeregu nieprawidłowości.

poparło je pięćdziesiąt procent uczestniczących wyborców, ale nie mniej niż jedna trzecia z liczby zarejestrowanych wyborców.

⁴² Central Electoral Commission...; SCCE/ODIHR needs assessment mission report of constitutional referendum in Republic of Armenia, 27.11.2005, ODIHR, Warsaw, 10.11.2005, s. 1–5.

⁴³ Serż Sargsjan (ur. 1954 r. w Stepanakercie) był w latach 1989–1993 przewodniczącym Komisji Sił Samoobrony Republiki Górskiego Karabachu, następnie m.in. szefem Departamentu Bezpieczeństwa Narodowego Armenii (1995–1996), ministrem bezpieczeństwa narodowego i spraw wewnętrznych (1996–1999), ministrem bezpieczeństwa Narodowego (1999–1999), dwukrotnie ministrem obrony Armenii (1993–1995 i 2000–2007). Serzh Sargsyan – biogram, The Government of the Republic of Armenia, www.gov.am/en/prime-ministers/info/77/, 17.08.2010.

⁴⁴ Drugą liczbę mandatów zdobyła Partia „Kwitnąca Armenia” („Bargawadz Hajastan” *Kusakcutjun*), tj. 25, następne w kolejności były: Dasznak 16, „Państwo Prawa” 10, Partia Dziedzictwo (*Żarrangutiun Kusakcutiun*) 7, Partia „Przymierze” („Daszink” *Kusakcutiun*) 1. Kandydaci oficjalnie niepartyjni zdobyli 9 mandatów. P. Nieczuja-Ostrowski, *Demokratyzacja w Armenii...*, s. 109.

⁴⁵ M.in. niejasności z finansowaniem kampanii, przypadki obecności osób niepowołanych w lokalach wyborczych, kupowania głosów, podwójnego głosowania, fałszowania głosów, problemów z ich liczeniem. Final report on the parliamentary election in Armenia, 12.05.2007, ODIHR, Warsaw 10.09.2007, s. 1–33; *World report: 2008 events of 2007*, Human Rights Watch, 2008, s. 357–362.

4. Okres Sargsjana (od 2008 r.)

4.1. Wydarzenia z okresu wyborów prezydenckich 2008 r.

Po ukonstytuowaniu się nowego parlamentu, od jesieni 2007 r. ujawnił się stopniowy wzrost napięcia związany ze zbliżającymi się przyszłorocznymi wyborami prezydenckimi. Niepokój wzbudzały przypadki nękania przez policję działaczy opozycji i ograniczania wolności mediów.

Wybory na prezydenta republiki 19 lutego 2008 r. już w pierwszej turze wygrał premier Serż Sargsjan uzyskując 52,8% głosów. Główny kandydat opozycji, b. prezydent Ter-Petrosjan zdobył 21,5% głosów. Misja ODIHR ogólnie uznała wybory za odbiegające od przyjętych norm wyborów demokratycznych. Jakkolwiek społeczność międzynarodowa, w tym Komisja Europejska, określiły je za generalnie spełniające wymogi demokratyczności i wiążące⁴⁶.

Kandydaci opozycyjni wnieśli skargi do Trybunału Konstytucyjnego na przebieg i wynik wyborów, który jednak je odrzucił ze względów proceduralnych. L. Ter-Petrosjan już następnego dnia po wyborach uznał je za sfałszowane i wezwał zwolenników do publicznego protestu. 21 lutego w centrum Erywania rozpoczęły się wielotysięczne demonstracje domagające się powtórzenia wyborów. Wg różnych szacunków uczestniczyło w nich od 30 tys. do 100 tys. osób⁴⁷. Inspirowano się ogólnie „kolorowymi rewolucjami” z Ukrainy i Gruzji, m.in. niesiono z sobą flagi Ukrainy, zorganizowano miasteczko namiotowe. Licznie zaangażowała się w protesty młodzież. Do początku marca przebiegały generalnie w spokojnej atmosferze. Czynniki oficjalne określiły je jednak jako próbę bezprawnego przejścia władzy. 1 marca rozpoczęły się starcia pomiędzy siłami porządkowymi, tj. policją i ściągniętym do miasta wojskiem, a protestującymi. Oprócz pałek użyto także armatek wodnych, gazu łzawiącego, gumowych kul. Część protestujących stawiała opór, używając kamieni, pałek, doszło to

⁴⁶ P. Nieczuja-Ostrowski, *Demokratyzacja w Armenii ...*, s. 110–111.

⁴⁷ M. Collin, *Thousands occupy Armenia square*, „BBC News”, 22.02.2008, news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7259553.stm, 10.08.2010; *Armenian president declares state of emergency*, CNN.com, 1.03.2008, edition.cnn.com/2008/WORLD/europe/03/01/armenia.protests/index.html, 10.08.2010.

podpaleń samochodów i dewastacji sklepów. W wyniku zajęć około 8 osób zginęło, a 130 zostało rannych. W Erywaniu wprowadzono stan wyjątkowy, 106 osób zatrzymano i postawiono zarzuty⁴⁸.

W ocenie niektórych podmiotów międzynarodowych wiarygodność instytucji demokratycznych w Armenii została znacząco nadszarpnięta, wskazywano przy tym na ograniczanie praw obywatelskich, m.in. wolności zgromadzeń i wolności słowa⁴⁹. Stan wyjątkowy odwołano dopiero 21 marca, tego samego dnia doszło do sformułowania koalicyjnego rządu, który poparły wszystkie parlamentarne siły poza Partią „Dziedzictwo”. 9 kwietnia zaprzysiężono Serża Sargsjana na prezydenta.

4.2. Wystąpienia 2009 r.

1 marca 2009 r. odbyły się wielotysięczne demonstracje w Erywaniu w związku z rocznicą brutalnie stłumionych wystąpień społecznych w 2008 r. Organizatorem i głównym uczestnikiem byli opozycyjny lider Lewon Ter-Petrosjan i jego zwolennicy. Protestujący domagali się przedterminowych wyborów, uwolnienia więźniów politycznych, zmiany metod działania i dialogu rządu z opozycją, demokratyzacji życia politycznego. Symbolicznie złożono kwiaty w miejscu, gdzie uprzednio doszło do szczególnie brutalnych starć.

4.3. „Erywańska Wiosna” – reperkusje Arabskiej Wiosny

Wiosną 2011 r. opozycja zgromadzona wokół Ter-Petrosjana zorganizowała w Erywaniu demonstracje antyrządowe, inspirowane wystąpieniami społecznymi w krajach arabskich. Rozpoczęły się one w lutym, w roczni-

⁴⁸ S. Tavernise, *Protesters and Police Clash as Armenia Unrest Grows*, „The New York Times”, 2.03.2008, www.nytimes.com/2008/03/02/world/europe/02armenia.html?pagewanted=all, 10.08.2010; P. Nieczuja-Ostrowski, *Demokratyzacja w Armenii...*, s. 110–111.

⁴⁹ G. Gogia, *Armenia after the Election*, Human Rights Watch, www.hrw.org/news/2008/04/16/armenia-after-election, 10.08.2010); *Armenia. Country Report. Freedom in the World*, 2010 Edition, Freedom House – serwis internetowy organizacji, www.freedomhouse.org, 5.09.2011; *Deadly post-election protests in Armenia concern UN human rights chief*, Refworld – UNHCR The UN Refugee Agency, www.unhcr.org/refworld/count ry,,UNPRESS,,ARM,,47cc02e61a,0.html, 5.09.2011.

cę protestów z 2008 r. Uczestniczyły w nich tysiące Ormian, m.in. 18 lutego manifestacje zgromadziły 5–10 tys. osób, 17 marca ok. 10 tys. osób, 28 kwietnia ok. 5 tys.⁵⁰ Domagano się przedterminowych wyborów, uwolnienia więźniów politycznych, dochodzenia w sprawie wydarzeń z 2008 r., protestowano też przeciw złym warunkom życia. Równocześnie zapowiadano chęć pokojowych zmian i porozumienia z rządem, który w kwietniu podjął dialog z opozycją. Jednak zauważa się, iż głównym celem ekipy rządzącej było, poprzez zapowiadane, nieznaczne lub pozorne ustępstwa, zapobiec radykalizacji nastrojów i uspokoić opinię publiczną. Dnia 26 maja 2011 r. parlament przyjął zaproponowaną przez prezydenta amnestię dla więźniów, która została dobrze odebrana przez opinię międzynarodową⁵¹. W maju też przyjęto nową ordynację wyborczą, zapewniającą podstawy do przeprowadzenia demokratycznych wyborów⁵². Jednakże spotkanie robocze przedstawicieli opozycji i strony rządzącej 18 lipca nie przyniosło wymiernych efektów.

4.4. Wystąpienia po wyborach 2012 r.

Protesty opozycji w 2011 r. nie doprowadziły do przedterminowych wyborów. 6 maja 2012 r. odbyły się wybory parlamentarne. Zwycięstwo odniosła RPA, której kandydaci zdobyli 64 mandaty. Znaczną liczbę deputowanych wprowadziła też Partia „Kwitnąca Armenia”, tj. 36. Największym

⁵⁰ *Armenia: 10,000 Protesters Demand New Elections*, „The New York Times”, 17.03.2011, www.nytimes.com/2011/03/18/world/europe/18briefs-ART-Armenia.html, 11.02.2012; *Armenia: opozycja próbuje wymusić ustępstwa na rządzie*, „Rzeczpospolita”, 28.04.2011, www.rp.pl/artukul/650318.html, 11.02.2012; *Protesty w Armenii*, Ośrodek Studiów Wschodnich, 23.02.2011, www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2011-02-23/protesty-w-armenii, 11.02.2012; Ch. Recknagel, *A Yerevan Spring? Armenian Government, Opposition Move Toward Reconciliation*, 01.06.2011, Radio Free Europe/Radio Liberty, www.rferl.org/content/armenian_government_opposition_move_toward_reconciliation/24212280.html, 11.02.2012.

⁵¹ *Statement on Armenia General Amnesty*, IIP Digital – U.S. Department of State, 27.05.2011, iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2011/05/20110527185941su4.030353e-02.html#axzz28MXX8Hsm, 11.02.2012; *World Report 2012: Armenia*, Human Rights Watch, www.hrw.org/world-report-2012/world-report-2012-armenia, 11.02.2012.

⁵² *International Election Observation Republic of Armenia – Parliamentary Elections*, 6.05.2012, OSCE/ODIHR, s. 1–3.

przegranym wyborów można uznać sojusz wyborczy Ormiański Kongres Narodowy (OKN) (*Haj Azgajin Kongres*), ruch Ter-Petrosjana, który urósł do miana największego ugrupowania opozycyjnego, i który liczył na przejęcie władzy. Uzyskał on zaledwie 7 mandatów, ledwie przekraczając wymagany próg 7%⁵³. Opozycja zarzuciła władzom fałszerstwa wyborcze, m.in. poprzez fikcyjne zwiększenie uprawnień do głosowania⁵⁴. 8 maja ok. 5 tys. osób wyszło w stolicy kraju w proteście przeciw nieprawidłowościom wyborczym⁵⁵. OKN wniósł petycję do Trybunału Konstytucyjnego o anulowanie wyników wyborów proporcjonalnych. Działania te nie przyniosły jednak oczekiwanego skutku, tj. unieważnienia lub weryfikacji wyników wyborczych.

Dokonując analizy wystąpień społecznych w Armenii w latach 1991–2012 można sformułować uogólnienia:

- 1) Głównym ich inicjatorem i organizatorem były opozycyjne organizacje (partie) polityczne. Głównym miejscem protestów była stolica i jej centrum, zwłaszcza place i ulice wokół budynków rządowych.

⁵³ Ponadto Partia „Rządy Prawa” uzyskała 6 mandatów, Partia „Dziedzictwo” 5, Dasznak 5, zaś kandydaci zarejestrowani w wyborach większościowych jako bezpartyjni 8. Zauważa się jednocześnie, iż powyższe wyniki przedstawione przez Centralną Komisję Wyborczą Republiki Armenii, różnią się nieznacznie od rozkładu mandatów we frakcjach parlamentarnych utworzonych na pierwszej sesji nowego parlamentu 31 maja. Frakcje liczyły odpowiednio członków: „RPA” 69, „Kwitnąca Armenia” 37, „OKN” 7, „Państwo Prawa” 6, „OZR” (Dasznak) 5, „Dziedzictwo” 5. Dwie osoby pozostały niezrzeszone. 6.05.2012 *Parliamentary (Proportional) elections*, Central Electoral Commission of the Republic of Armenia, www.elections.am/proportional/, 15.08.2012; 6.05.2012 *Parliamentary (Majoritarian) elections*, Central Electoral Commission of the Republic of Armenia, <http://www.elections.am/majoritarian/election-24103/>, 15.08.2012; *History of Armenian Parliaments*, National Assembly of the Republic of Armenia, www.parliament.am/parliament.php?id=parliament, 15.08.2012; *Members Of The National Assembly Of The Republic Of Armenia Fifth Convocation*, National Assembly of the Republic of Armenia, www.parliament.am/deputies.php?sel=factions&lang=eng, 15.08.2012.

⁵⁴ *Armenia's voters list causes controversy*, z dn. 19.05.2012, Caucasus Elections Watch, electionswatch.org/2012/05/19/armenias-voters-list/#more-121, 15.08.2012.

⁵⁵ H. Mkrtchyan, *Armenian opposition says election marred by fraud*, 8.05.2012, www.reuters.com/article/2012/05/08/us-armenia-election-protest-idUSBRE84717H20120508, 15.08.2012.

W większości przypadków odbywały się one w okresie wyborczym, tj. w okresie mobilizacji przed wyborami, w okresie kampanii oraz w okresie po ogłoszeniu wyników wyborów. Organizacja masowych protestów społecznych przez opozycję polityczną została przyjęta jako: a) metoda dążenia do przejęcia władzy lub partycypacji w jej sprawowaniu, poprzez naciski czy to w celu wymuszenie wcześniejszych wyborów, czy też weryfikacji lub powtórzenia niedawnych wyborów; b) metoda konsolidacji opozycyjnych sił politycznych i społeczeństwa przeciw układowi rządzącemu; c) metoda informacji opinii publicznej i społeczności międzynarodowej o nieprawidłowościach w funkcjonowaniu państwa.

- 2) Organizacji masowych protestów sprzyjała zła sytuacja ekonomiczna państwa i ogółu ich ludności, głównie duże bezrobocie i niskie zarobki, ale też stopień ograniczenia swobód obywatelskich oraz alienacji i patologii władzy. W społeczeństwie odczuwalna była znacząca przepaść między bogatymi i biednymi, na reformach i prywatyzacji skorzystała niewielka część społeczeństwa. Ocenia się, iż w latach 90. XX w. ok. 80% ludności Armenii żyło poniżej granicy ubóstwa⁵⁶. Na uczestnictwo w protestach znaczący wpływ miała opinia ośrodków międzynarodowych oceniających jakość wyborów, która wpływała na stopień legitymizacji władzy. Stąd też m.in. masowe wystąpienia miały miejsce najczęściej w okresach elekcyjnych.
- 3) Generalnie organizowane od początku lat 90. XX w. wystąpienia nie spełniły oczekiwań organizatorów, nie doprowadzając ani razu do alternacji władzy czy powtórzenia wyborów. Wielodniowe masowe protesty w latach 2004 i 2008 zostały brutalnie stłumione przez władze, a przedstawiciele opozycji i niektórych mediów spotkały represje. Również realizacji nie znalazły postulaty demokratyzacji państwa i rzeczywistość polityczna Armenii nadal pozwala na uznanie jej przez liczne ośrodki i instytucje za semidemokrację.

⁵⁶ *Armenia's economic problems*, „BBC News”, 24.10.2000; news.bbc.co.uk/2/hi/europe/988656.stm, 10.02.2012.